ARTICLE

Com vaig escriure «Cabells de gebre»

Monografies del Montseny, 39

Autor: **Teresa Sagrera Bassa**
Monografies del Montseny

Centre d'Estudis de Sant Pere de Vilamajor
www.centredestudisvilamajor.cat
2024

Com vaig escriure «Cabells de gebre»

Teresa Sagrera Bassa

How i wrote «Cabells de gebre» (Frosty hair)

Aquest article explica l'origen de *Cabells de gebre* (Columna, 2021), el procés de documentació i d'escriptura. Una novel·la històrica situada al segle XIV al Montseny, principalment entre Vila Maior i el castell de Montsoriu. Narra la vida de la Blanca, remeiera i llevadora que acumula el saber oral de diverses generacions de dones; i la seva relació amb el vescomte Bernat II de Cabrera, senyor de Montsoriu, primer conseller del rei Pere III. Els temes centrals són: els inicis de la cacera de bruixes (que es va estendre per Europa entre 1450 i 1750) amb la persecució de la Blanca; i l'oposició entre natura i poder, una representada per la Blanca i l'altre per Bernat II de Cabrera. La natura té un pes destacat, amb algunes pinzellades de ficció, per la influència de les llegendes i pel personatge de la lloba, Mel.

Paraules clau: Montseny, bruixeria, Cabrera, Castell de Montsoriu, segle XIV.

This article explains the origin of «Cabells de gebre» (Frosty hair) (Columna Publishing House, 2021), the process of documentation and writing. It is a historical novel set in the 14th century in the Montseny, mainly between Vila Maior and the castle of Montsoriu. It narrates the life of Blanca, a healer and a midwife, who treasures the oral knowledge of several generations of women, and his relationship with Viscount Bernat II de Cabrera, lord of Montsoriu and first adviser to King Pere III. The central themes are: the beginnings of the witch-hunt (which spread across Europe between 1450 and 1750) with the persecution of Blanca and the opposition between nature and power, the first represented by Blanca and the latter by Bernat II of Cabrera. Nature has a prominent weight, with some fictional touches, due to the influence of the legends and the character of the wolf, Mel.

Keywords: *Montseny, witchcraft, Cabrera, Montsoriu Castle, XIV century.*

Els orígens de *Cabells gebre* es remunten a l'any 2013. Poc després de publicar *Confidències d'una reina* vaig portar un exemplar al catedràtic Josep Maria Salrach. Alguns dels seus llibres, així com els de la seva difunta esposa, la historiadora medievalista Mercè Aventín, m'havien estat de gran utilitat per escriure aquella novel·la i volia agrair-li personalment. Vam estar conversant una estona i en el curs d'aquella xerrada vaig descobrir l'existència d'uns documents que em van cridar l'atenció des del primer moment. Es tracta de les visites pastorals a la diòcesi de Barcelona efectuades pel bisbe Ponç Gualba entre el 1303 i 1334, més de 800 registres que han estat estudiats per J.M. Martí, director de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, i publicats en el llibre: *Dietari de les visites pastorals del bisbe de Barcelona Ponç Gualba*. Aquests registres es feien quan el bisbe, o un visitador en nom seu, anava a les seves parròquies i deixava constància escrita de com es conservaven els béns i sobretot, del comportament dels feligresos i del rector. L'arxiu de la parròquia de Vilamajor (actualment Sant Pere i Sant Antoni de Vilamajor) conté documentació de 22 visites pastorals efectuades entre els segles XIV i XIX, en un cas la visita la va fer el mateix Ponç Gualba, però de la majoria se'n van fer càrrec visitadors.

En aquests dietaris trobem registre que hi ha dones que s'aparten del bon comportament i se les acusa de metzineres, i en alguna ocasió, ja apareix la paraula bruixa. Aquest fenomen repressiu tan salvatge no va néixer d'un dia per l'altre, va anar germinant lentament. A la segona meitat del segle XIV Nicolau Eimeric, Inquisidor general de la corona catalanoaragonesa, ja relacionava l'apostasia amb la bruixeria. La primera llei europea que condemna la bruixeria són les *Ordinacions de la Vall d'Aneu* del Pallars Sobirà de 1424. Tot i que els episodis més sagnants de la cacera de bruixes es van produir entre els anys 1450 i 1750. A Europa es calcula que hi va haver unes 60.000 execucions i a Catalunya es van penjar pels volts de 400 dones, tot i que moltes més van ser jutjades. En gran nombre eren vídues i grans, i la majoria van ser acusades pels seus propis veïns per enveges.

Gravats de lamiis et pithonycis mulieribus. (Amb permís dels arxius i col·leccions especials de la Universitat de Glasgow, número de referència Sp Coll Ferguson An-y.35).

Aquella idea va començar a instal·lar-se al meu cap. Tenia ganes de tornar a escriure sobre l'edat mitjana i el segle XIV m'atreia especialment, perquè és un període molt convuls social i políticament. A més a més, de la recerca de *Confidències d'una reina*, havia anat acumulant informació de fets violents interessants d'aquest segle en la zona del Montseny que creia que em podrien ser d'utilitat en un futur.

Tenia la guspira, peces disseminades del trencaclosques i una idea clara: fer un petit homenatge a la nostra muntanya, a la seva història, a la natura, a l'arquitectura... Soc nascuda a Sant Pere de Vilamajor (Vila Maior a l'edat mitjana) de diverses generacions d'homes i dones dedicades a la pagesia. Amb aquesta novel·la volia posar en valor la seva feina i recuperar una part dels nostres orígens.

Vaig començar a documentar-me sobre la bruixeria, els últims anys se n'ha fet un gran treball de divulgació. L'any 2007, El Museu d'Història de Catalunya va presentar l'exposició «Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya» que es pot consultar a través de la xarxa i dona una informació àmplia sobre aquesta temàtica. La tesi doctoral de Pau Castell «*Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV-XVI)*», així com el llibre, *La bruixa catalana*, en què Cels Gomis va recollir arreu del país llegendes i tradicions al voltant d'aquest fenomen, també em van ajudar molt a construir el personatge de la Blanca. Una remeiera i llevadora de Vila Maior que acumula la saviesa de diverses generacions de dones, en un moment en què la frontera entre la màgia, la religió i la medicina era molt difusa.

L'autora al castell de Montclús. (Foto Albert Vicente, 2014).

A la baixa edat mitjana, aquestes dones sàvies eren admirades i temudes al mateix temps. Els veïns cercaven els seus serveis no només com a sanadores o llevadores, sinó per trobar objectes perduts o robats, perquè els fessin sortilegis amatoris, per problemes d'impotència o

d'infertilitat, quan necessitaven herbes abortives... I elles, per a tots aquests fins, se servien de les propietats de les plantes, coneixien les que estaven indicades per a cadascuna de les malalties; del poder de les pedres, com ara l'àgata verda pels parts; de filtres; de metzines; d'amulets, com una bosseta de pell amb el cap i la cua d'una serp per alleugerir la sortida de les dents; de talismans; de rituals i d'oracions, una mescla entre la fe cristiana i el paganisme, com ara, encomanar les parteres a Lucina, deessa romana de l'infantament. Però aquestes dones també eren vistes com un perill pel seu poder i per la seva saviesa. La gent tenia por de la seva mirada, de les seves mans i de la seva ment. Fins i tot, entre la gent culta hi havia la creença que el poder d'algunes d'elles era il·limitat. I es relacionava la nigromància i la fetilleria amb la bruixeria, pensaven que el seu poder era fruit d'un pacte de submissió a la voluntat del diable.

Castell de Montsoriu. (Foto Museu Etnològic del Montseny, La Gabella).

La novel·la se situa al segle XIV al Montseny. Comença la tardor del 1318 i acaba el juliol de 1364, la història transcorre al llarg de quaranta-sis anys. Necessitava tot aquest temps perquè quedés palès que algunes circumstàncies no eren fets puntuals, sinó que es mantenien al llarg dels anys i per entendre l'evolució dels personatges. Té sis parts, tres i mitja de les quals passen a Vila Maior, una i mitja a Montsoriu i l'altra en un bosc del Montseny. Tot i que hi ha altres escenaris destacats, com ara el Castell Vell de Llinars, el Castell de Montclús de Sant Esteve de Palautordera o el Monestir de Breda. Això va fer, com no podia ser d'altra manera,

que visités aquests llocs, els estudiés i m'hi endinsés. Aquesta feina es va allargar durant temps, jo llavors treballava a jornada sencera a l'escola i havia d'anar esgarrapant les hores d'on podia.

Vaig triar la masia de can Noguera a Vila Maior perquè fos la casa de la Blanca i de la seva família, perquè per a mi tenia un valor sentimental important, ja que hi van viure els meus besavis i rebesavis materns entre els anys 1909 i 1910. Quan vaig escriure *Cabells de gebre* no hi havia estat mai. Can Noguera com can Gras, can Canal, can Sunyer, can Mora, can Llobera..., i d'altres noms que apareixen a la novel·la, són de masies que existeixen encara avui en dia a Sant Pere de Vilamajor i tenen orígens medievals. El fet que els meus avantpassats estiguin arrelats a aquest territori i que haguessin estat masovers d'algunes d'elles, en recordar-les era la meva manera de tenir-los presents.

Can Noguera de Sant Pere de Vilamajor, visita guiada el 24 de març de 2023. (Foto Albert Vicente).

Vaig imaginar can Noguera com una petita masia, d'una sola estança amb una llar de foc i una caldera de coure, penjada als clemàstecs al mig de la cambra, custodiada per un cercle de pedres. Amb un hort petit i un pedrís a la façana on seure a contemplar el lledoner. L'arbre de pagès

per excel·lència perquè se n'aprofitava tot: fulles, branques i lledons. El lledoner a la novel·la té un gran protagonisme. Quan preparàvem la primera visita guiada pels racons de *Cabells de gebre* conjuntament amb l'Higini Herrero, responsable del Punt d'Informació de Sant Pere de Vilamajor, vam demanar permís als propietaris per visitar can Noguera per fora, actualment no hi viuen. Em vaig emocionar en veure que tenia un lledoner immens just on jo l'havia imaginat. És en aquest punt on ficció i realitat es fonen.

En el segle XIV, la societat era profundament jerarquitzada i patriarcal. A *Cabells de gebre* vaig intentar retratar aquest ampli ventall social: nobles, monjos, pagesos, jueus, esclaus... I com és habitual a les novel·les històriques, els personatges reals conviuen amb els de ficció. Cap d'ells soc jo i al mateix temps els soc tots, perquè tots ells han nascut dins meu. El llibre inclou una guia breu dels gairebé cent personatges que hi intervenen, així com dos quadres genealògics, un de la família dels Cabrera i l'altre dels reis de la corona catalanoaragonesa de l'època.

A l'hora de crear els personatges, vaig posar especial atenció en els més desafavorits, els marginats. Són molts els motius que podien portar als ciutadans medievals a una certa marginació: els econòmics (captaires), la condició jurídica (esclaus, remences), la religió i l'ètnia (jueus, sarraïns), la moral (prostitutes, alcavots), la condició física (cecs, muts...), la procedència (certs forasters), el sexe (les dones de totes les condicions eren considerades inferiors als homes de la mateixa condició, per la qual cosa no tenien els mateixos drets i oportunitats)... Per representar els marginats i en especial a les dones, vaig triar a la Blanca com a protagonista. Ella, com altres dones que van existir, recull aquesta saviesa popular transmesa oralment de mares a filles al llarg dels anys: de la Maimona (l'àvia), a la Hugueta (la mare), d'aquesta a la Blanca, i d'ella a la Guilleuma (la filla adoptada).

M'agrada pensar que la Blanca és una dona que va quedar en l'anonimat de la història perquè la vaig anar teixint a partir d'una bibliografia àmplia i, per tant, recull trets de moltes dones d'aquell moment. Volia que quedés molt clar el lema reivindicat des de la prestigiosa revista *Sàpiens* (núm. 228, març de 2021): «No eren bruixes, eren dones», en un monogràfic sobre bruixeria.

Aquesta no és una novel·la històrica que se cenyeixi als cànons, ja que la natura i les llegendes hi tenen un pes molt destacat. D'alguna manera, podríem dir que és una novel·la híbrida, entre gènere històric i fantàstic. La Blanca encarna la personificació de la natura. No és un ésser innocent, ni una ànima de càntir, senzillament actua sense cap mena de malícia

intentant sempre fer el bé, incapaç d'odiar a ningú, ni tan sols a aquells que l'han fet patir. Per aquest motiu, està representada pel blanc dels cabells i del nom, com a símbol de la bondat. La natura és molt present en tot el llibre, especialment en la tercera part on la Blanca viu un temps en una cova al Montseny en companyia de la Mel, una lloba. No és gratuït el fet que sigui una lloba i no un altre animal. Els llops estan lligats a la nostra muntanya fins a finals del segle XIX, principis del XX. És un dels animals més temut i odiat per l'home, se'l relaciona amb la bruixeria, l'encarnació del mal, la cobdícia, la crueltat... En el cristianisme, les ovelles simbolitzen els feligresos i el llop, el diable i l'heretgia. Però al mateix temps, és un animal que desperta la nostra admiració i simbolitza la valentia, per això ha inspirat moltes històries del nostre folklore, mites i contes. A la mitologia grega era una de les formes que es donava a Zeus i a Artemisa (deessa dels boscos, de les selves, de la caça i del regne animal); a la romana, va ser una lloba qui va criar a Rèmul i Rem, fundadors de la ciutat de Roma.

Pel que fa a les llegendes del Montseny, em va ser d'utilitat el llibre: *Recull de llegendes del Montseny* de Martí Boada. La llegenda de «la penitenta del Montseny» és una de les que més ha influït en el llibre, ja que em va ajudar a crear el personatge de la Blanca, tot i que aquesta llegenda històrica té l'origen en el segle XIX. La Blanca, com «la penitenta», quan es refugia a la cova del Montseny, és una dona jove i d'una gran bellesa. I com ella, porta sempre al damunt un sarronet amb un crani petit del seu fill al qual besa i acarona sovint.

Quan comença la novel·la la Blanca viu a can Noguera amb el Jaume, el seu home, i el seu fill, en Joan, té vint-i-dos anys mal comptats i és quasi feliç. Tot el seu món s'esfondrarà quan els homes del batlle del castell del Far de Llinars posen fi a la vida del seu fill pel robatori d'una poma dels camps del seu senyor. Aquesta mort tan colpidora es produeix a la segona pàgina del llibre i aquí comença la transformació de la Blanca, a qui en poc temps se li tornen els cabells blancs. Les circumstàncies personals fan que vagi quedant al marge de la societat. Els cabells tenen un component simbòlic al llarg de tota la novel·la. La Blanca els porta deixats anar, cosa que a l'edat mitjana era un símbol de llibertat, ja que les dones portaven els cabells recollits amb vels, es tracta doncs d'una dona que no segueix la norma. Els cabells també tenen una càrrega important de seducció i erotisme. I al final del llibre, no faré espòiler, prenen un simbolisme de realisme màgic o poètic.

Aquesta novel·la és la que més temps ha estat en repòs en el disc dur del meu ordinador. A més a més, de l'extensa documentació que requeria, volia trobar una fórmula per trenar la vida de la Blanca amb la història local i de la corona catalanoaragonesa. I d'aquí va sorgir la idea d'introduir Bernat

II de Cabrera en la trama. Vescomte de Cabrera, senyor de Montsoriu. Casat amb Timbor de Fenollet, amb qui va tenir importants desavinences. Almirall de l'Armada Reial de la corona catalanoaragonesa. Redactor de les *Ordinacions del fet de la mar*. Mestre i preceptor de l'infant Joan, fill de Pere III i Elionor de Sicília. Primer conseller i majordom del rei Pere III. Els seus dominis s'estenien des de la vall d'en Bas fins al port de Blanes. A la novel·la encarna l'ambició i les ànsies de poder d'aquells que mai en tenen prou.

La vida de Bernat II de Cabrera per si sola ja és de novel·la. Va ser un home que va despertar una gran admiració en el seu entorn i que va tocar les cotes màximes de poder amb la punta dels dits. Però la línia que separa l'admiració de l'enveja és molt fina. Tot i que la seva vida es pot consultar perquè forma part de la història del nostre país i molts ja la coneixeu, no en parlaré perquè avança trenada amb la vida de la Blanca amb qui viu una apassionada història d'amor. Vaig tenir la sort de trobar la tesi doctoral *Le procès fait à Bernat de Cabrera* (1364-1372) de Mahine Behrouzi que em va ajudar molt a conèixer els detalls de la seva caiguda en desgràcia.

La vida política del moment i les intrigues dels que manen són el teló de fons de la novel·la. El fet que la història transcorri al llarg de tants anys fa que se succeeixin diferents regnats a la corona catalanoaragonesa. La novel·la comença durant el regnat de Jaume II qui aconsegueix la conquesta de Sardenya. Després de la seva mort, el succeeix Alfons el Benigne. I finalment, Pere III (1336-87) és el que ocupa la major part del llibre, i que amb el seu caràcter bel·licós i geniüt protagonitzà nombrosos enfrontaments amb la Unió Valenciana i la Unió Aragonesa, amb Castella, amb Gènova, amb el regne de Mallorca... D'aquest rei, Bernat II de Cabrera va arribar a ser la seva mà dreta, el seu màxim assessor.

Però, malgrat que els més poderosos tinguin el seu espai a la novel·la, n'és molt més protagonista la gent del poble menut. Perquè són ells els qui més van patir les males collites, les epidèmies (la Pesta Negra arribà a Catalunya l'any 1348, causava la mort en un 90% dels casos i va costar la vida de la meitat de la població de Catalunya, València i Mallorca)... I a aquestes terribles condicions de vida, hem d'afegir una justícia basada en el càstig corporal i públic dels més febles, un sistema que permetia, entre altres coses, l'esclavatge. Aquestes circumstàncies tan extremadament dures provoquen que aquell qui les pateix, si ho ha perdut tot, no tingui por de res.

La novel·la recull diferents fets de rebel·lió popular, algun d'ells amb una base històrica, com els dels cinc pagesos de vila Maior que van ser jutjats a Barcelona pels fets del camp de senyor del Far: Feliu de can Gras, Pere

Mercader, Guillem de can Soler, Pere de can Mora i Guillem Farré. Se'ls va jutjar per haver tallat amb les seves falçs un camp de fruiters i part de la collita del senyor del castell de Llinars. Els fets i noms són reals, però la seva vida i el motiu que els va dur a cometre aquest acte fins al dia d'avui ho desconeixem. Està clar que havia de ser prou important perquè els portés a jugar-se la vida com ho van fer. L'avantatge d'escriure una novel·la històrica és que, a diferència d'un llibre d'assaig, et permet inventar els forats buits que queden per descobrir del formatge de la història. Per fer-ho de manera versemblant, em vaig submergir en la microhistòria espigolant aquí i allà, sovint en publicacions locals, per conèixer, a més a més del marc general de Catalunya, com era el Montseny del segle XIV. Un dels llibres que em va ser de molta utilitat per a la construcció d'aquesta novel·la va ser el de l'historiador, cronista, meteoròleg de Cardedeu, Pere Comas, *600 anys de carreratge, quan Vilamajor, Cardedeu, El Fou i Santa Susanna esdevingueren carrer de Barcelona*. En el que es recullen alguns

Portada de la novel·la *Cabells de gebre*.

dels incidents d'aquest ambient de violència entre els homes del castell del Far i els veïns de Vilamajor.

No va ser fins al setembre de 2021 que la novel·la de *Cabells de gebre* va sortir publicada. Entretant, ja se li havien avançat dues novel·les: l'any 2019, *Sal Roja* (Columna, en coautoria amb Ramon Gasch) i *Pots comptar amb mi* (Gregal).

Escric novel·la històrica perquè m'apassiona fer recerca, aprendre coses i poder-les compartir amb els lectors. I perquè, la ficció em sembla una bona manera d'explicar la realitat i de mirar d'entendre-la. Cerco un decorat que em sedueixi i intento vestir-lo amb el màxim rigor per parlar d'algun tema que m'interessa, convençuda que si canviés el decorat podria parlar de la mateixa idea de fons. La cacera de bruixes que ens presenta aquesta novel·la fa segles que la vam deixar enrere, però en l'actualitat hi continua havent «marginats» i també són perseguits i sotmesos a altres menes de caceres.

Bibliografia

Alcoberro, A. – Bada, J. – Barriendos, M. – Fernández, I. – Pladevall, A. – Puig, J. De – Roma, J. – Sarobe, R. – Vinyoles, T. – Miquel, M. (coord.) (2007), *«Per bruixa i metzinera». La cacera de bruixes a Catalunya*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya.

Béhrouzi, M. – Françoise, L. (dir.) (2014), *Le procès fait à Bernat de Cabrera (1364-1372)*, Tesi de doctorat en Història Medieval, Universitat Michel de Montaigne Bordeaux 3, École Doctorale Montaigne Humanités (ED 480).

Boada, M. – Anson, R. (il·lustrador) (setena edició, 2004), *Recull de llegendes del Montseny,* Figueres: Brau Edicions.

Castell Granados, P. – Vinyoles, T. – Alcoberro, A. (dir.) (2013), *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV-XVI)*, Tesi doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona – Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica. Recuperat [en línia] <http://hdl.handle.net/10803/131462> [Consulta: agost 2023].

Comas i Duran, P. (1994), *(1384-1984) 600 anys de carreratge. Quan Vilamajor, Cardedeu, El Fou i Santa Susanna esdevingueren «Carrer de Barcelona»*, Casal de Cultura Dr. Daurella de Cardedeu (Museu-Arxiu Tomàs Balvey).

GOMIS, C. (1987), *La bruixa catalana*, Arxius del Folklore Català, 1, Barcelona: Alta Fulla.

MARTÍ I BONET, J.M. (2012), *Dietari de les visites pastorals del bisbe de Barcelona Ponç Gualba*, Autoedició de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.